

Қазақстан Республикасы
Мәдениет, ақпарат және
қоғамдық келісім
министрінің 2002 жылғы
3-мамырда тіркеліп,
№2904-Ж куәлік берілген

ҚАЗАҚ ТАРИХЫ

Ай сайын шығатын
республикалық ғылыми-
әдістемелік журнал

Меншік иесі – “Қазақ тарихы” ЖШС

№8 (155),
ҚАЗАН
2017 ЖЫЛ

1993 жылдың шілде
айынан бастап шығады

БАС РЕДАКТОР –
Әбділдабек САЛЫҚБАЙ

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР –
Нүргүл ҚАСЫМҚЫЗЫ

АҚЫЛДАСТАР АЛҚАСЫ:

Б.Алған, Х.Әбжанов, Т.Омарбеков, Ә.Мұқтар – т.ғ.д., проф.;
Д.Сәтбай, С.Сымағұлова, Ұ.Ысмағұлов – т.ғ.д. доц.; Н.Әлімбаев,
А.Жұмаділ, Ж.Әшірбекова,
Д.Салқынбек, К.Құнапина –
т.ғ.к., доц.; С.Дүйсеіп – п.ғ.к.

С.Әбішқызы – туңғыш
бас редактор. Б.Матекова –
устаз-әдіскер. Д.Игенбаева,
Г.Серікбаева, С.Ишебаева,
Ш.Танмамбетова – озат ұс-
таздар.

Басуға 18.10.2017 ж. жіберілді.

Пішімі 84 x 108 1/16

Шартты б.т. – 4. Оффсетті

басылым. Бағасы келісімді.

Таралымы – 1650.

Индексі – 75748.

Тапсырысы –

Редакцияда беттеліп-қатталып.

"Дала-принтте" басылды.

Ереван көшесі, 2-үй.

Ғылыми-теориялық
мақала авторлары, орысша,
азғылшынша түйін және магис-
транттар тарихшы доктор-
лардан жазбаша пікір ұсынуга
міндетті. Мақаланың ғылы-
ми нақтылығына, тілінің жа-
тықтығына автор жауапты.

Ал ұстаздар журналға 1
жылға толық жазылған тү-
біртемесінің көшірмесін салуы
қажет. Авторлардың бай-
лап-тижырымдары редакция
көзқарасымен сәйкеспей де-
міжсіз. Көшіріп басылса не
пайдаланылса, сілтеме жаса-
луы тиіс.

МАЗМҰНЫ

Ғылыми зерттеулер мен танымдық мақалалар

Талас Омарбеков. Едігенің Мәскеуге жорығы.....	2
Айнагүл Сағынаева, Нұрлан Байғараев.	
Қыпшақтардың батысқа көшуі.....	4
Нұрсан Әлімбаев. Ресейдегі қазақ этнографиясының құндылықтары: жинақталу географиясы, құрамы, қалыптасу тарихы.....	6
Ақнұр Қошымова. Этникалық үдерістерді зерттеу.....	12
Дастан Сәтбай. Сейдолла Оспанов: азамат және дәуір.....	14
Тұрдықұл Шаңбай. Алаш философиясының үш анығы.....	17
Ләйлә Кенжебаева. Витраж өнерінен шеберлік сағат өтті.....	19
Нұрсұлу Дүйсенова, Сәуле Жолдыбаева, Сымбат Илгидаева. Ресейде оқыған алғашқы қазақ дәрігерлері.....	21
Ләззат Рсымбетова, Жанар Молдахметова, Айжан Талман. "Шуро-и-исламия" және "Шуро-и-улема" саяси ұйымдарының қызметі...24	
Динара Хамидуллина. Қазақстанға жер аударылған нөмістер.....	27
Қайрат Қарамаңдаев. Майдангер дәрігердің өмірі мен ерлігі.....	30
Жұмазия Жұмабаева.	
Посткеңестік ресми танылмаған мемлекеттер.....	33
Айнур Габдуллина. Проблемы аграрного сектора.....	36
Оқыту. Әдістеме. Тәжірибе.	
Айжан Тұяқова. Бәсекеге қабілетті мамандар дайындау.....	39
Әлия Байсақалова. Алтын киімді адам.....	42
Гүлайым Сармалаева. Қазақстанның сәулет өнері.....	43
Гүлшат Мұрат. Шілікті және бесшатыр патша қорғандары.....	44
Қайыржан Арыстанов. Кенесары бастаған ұлт-азаттық көтеріліс....	45
Эльмира Кеңесбаева.	
Қазақстандағы индустрияландыру (1920-1930 жж.).....	46
Зиба Жұмашева. Сұлтанбек Қожанов туралы тың деректер.....	47

РЕСЕЙДЕГІ ҚАЗАҚ ЭТНОГРАФИЯСЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ:*жинақталу географиясы, құрамы, қалыптасу тарихы*Нұрсан ӘЛІМБАЙ,
этнолог

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі (әрі қарай – ҚР МММ) Қазақстан Республикасының «Ғылым туралы» Заңына сәйкес 2005 жылдан Ғылыми-зерттеу мекемесі статусын ресми иемденгеннен бастап отандық этнология, тарих, археология, деректану мәселелері бойынша ондаған ғылыми-қолданбалы жобаларды жүзеге асырып келеді [1-8; 43].

Ағымдағы атқарылып жатқан жобалардың ішіндегі ең маңыздысы ретінде «Ресей Ғылым академиясы Ұлы Петр атындағы антропология және этнография музейі (Кунсткамера) қорындағы қазақ этнографиясына байланысты коллекция» және «Ресей этнографиялық музейі» (РЭМ) қорындағы қазақтың дәстүрлі мәдениетіне қатысты құндылықтар» атты екі тақырыпты ерекше екішеп айтуға болады.

Өйткені, осы әйгілі екі музейдегі аталмыш құндылықтар қазақтың дәстүрлі мәдениеті мен тарихының бірегей ескерткіштері ретінде де, әрі отандық этнология (және тарих, мәдениеттану, музейтану, ескерткіштану, деректану) үшін де ғылыми-танымдық маңызы өлшеусіз артефактілердің қатарына жатады. Осы ретте ерекше екішеп айтар жайт – бұлардың біреу зерттеушінің «көз қырына» іліккен бірен-сарандары ғана қарастырылып жүр [18, 45-62; 24, 86-93; 26, 56-61; 27, 85-97; 32, 5-17; 33, 69-76; 36 және т.б.]. Оның үстіне ол зерттеушілер тек Кунсткамерадағы артефактілерге ғана назар аударғандығы аңғарылады. Яғни, РЭМ қорындағы қазақ коллекциясы шолу деңгейінде ғана аталғаны болмаса, соңғы уақытқа дейін мүлдем зерттелмеді десе де болады [19, 24]. Демек, жоғарыда аталған ғылыми-қолданбалы жобаны атқаруға кіріскен Орталық музей қызметкерлерін РЭМ қорындағы қазақтың тарихи этнографиясының сан алуан артефактілерінің тұңғыш зерттеушілері десек артық айтқандық емес. Тіпті, қазірдің өзінде Орталық музей зерттеушілерінің ғылыми ізденістері өзінің қомақты нәтижесін беріп отыр. Соның ішінде, мысал ретінде Б.Қақбаевтың аталмыш музей қорындағы қырғауылдың қауырсыны толық сақталған кеуде тұсы терілерінен тегіс астарланған жетісулық қазақ әйелінің (қазіргі Алматы облысы, Райымбек (бұрынғы Кеген) ауданы) жібек шапаны жөніндегі мазмұнды мақаласын атауға болады [46].

Алайда, РЭМ-ге қарағанда, Кунсткамерадағы қазақ этнографиясына қатысты музейлік бұйымдар біршама зерттелді [12; 14; 18; 26; 27; 30; 32; 33; 34; 36; 37; 39]. Бұл жайтты соңғы кезеңге дейін аталмыш музейдің Ресей Ғылым академиясының іргелі ғылыми-зерттеу институты ретінде функция атқарғандығымен түсіндірген ләзім (бұл тұста соңғы кезеңге дейін деуіміздің себебі, 2014 жылдан бастап Кунсткамера Ресей Мәдениет министрлігінің құзырына өтті. Бұл гөп осынау әйгілі музейдің ғылыми әлеуетін әжептәуір өлсіретіп жіберген сыяқалы).

Енді қазақтың тарихи этнографиясына, дәстүрлі мәдениетіне һәм ішінара тарихына қатысты құндылықтардың үлкен шоғыры сақталып отырған РЭМ жөнінде бірер сөз. Санкт-Петербург қаласындағы атақты Орыс музейінің («Русский музей») құра-

мындағы 1902 жылы құрылған этнография бөлімі РЭМ-нің ұйымдық негізі болып табылады. Ресей музейлерінің тарихына байланысты зерттеулерде аталмыш музейдің негізі 1902 жылдан бастау алады делінетіндігі сондықтан [43]. Дегенмен, музей жеке мекеме ретінде тек 1934 жылдан бастап «Мемлекеттік этнографиялық музей» деген атаумен жұмыс істей бастады. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін 1948 жылы бұл музейдің қорына Мәскеудегі СССР халықтарының музейінің қоры қосылғаннан кейін оған енді осы мәскеулік музейдің атауы берілді.

1986 жылы музейдің I категориялы ғылыми-зерттеу мекемесі мәртебесін ресми алуы оның ғылыми әлеуетін күшейтуге үлкен серпін берді. 1991 жылы РЭМ Ресей халықтары мұрасының ерекше құнды объектілерінің Мемлекеттік жинағына енді. Ал, қазіргі атауын 1992 жылы алды [43].

Аса ірі мәдени және білім мекемесі, әрі әлеуетті ғылыми-зерттеу институты ретінде әлемдегі ең көрнекті музейлердің қатарындағы РЭМ-нің ұйымдық құрамында басқа құрылымдармен қатар, Орта Азия және Қазақстан деп аталатын бөлім жұмыс істейді.

Қазақ коллекцияларының жинақталу географиясы. Аталмыш бөлімнің байырғы қызметкері Л.Ф.Попованың мәліметімен қазақ коллекцияларының құрамындағы киім, киіз үй, сан алуан шаруашылық, тұрмыстық, құрыптық бұйымдардың аймақтық-типологиялық ерекшеліктері олардың жинақталу аяраулы қазақ жерінің барлық өңірлерін қамтитынын көрсетеді [48]. Дегенмен, Л.Ф.Попованың дәйекті пікіріне сүйенсек, коллекциялар құрамындағы бұйымдардың паспортталу деңгейі өлі де төмен. Бұл кемшін жайт аталмыш коллекциялардың географиясын да, биографиясын да (яғни, қайдан, кімнен және қай уақытта музейге түскені туралы мәлімет) музейтану саласындағы соны методологиялық талғамға сәйкес анық-қанығына жеткізе айқындауға һәм айғақтауға мүмкіндік бермейді. Дегенмен, РЭМ қорында Ресеймен шекаралас Солтүстік және Шығыс Қазақстан аймақтары қазақтарына байланысты этнографиялық көрнекі материалдар салыстырмалы түрде толық жинақталды деп айтуға болады, дейді Л.Ф.Попова. Бұл құндылықтар музей қорындағы 878, 1037, 1062, 1560-нөмірлермен белгіленген коллекцияларды құрайды [49].

Сондай-ақ, өзінің этнографиялық ауқымдылығымен ерекшеленетін Батыс Қазақстан өңірі қазақтарының этникалық мәдениетіне қатысты сан алуан бұйымдардан тұратын 5525-нөмірлі коллекция оны (және басқа коллекциялары да) жасақтауға айрықша еңбек сіңірген А.П.Булгаковтың атымен аталады [49].

Қазақтың дәстүрлі мәдениетін өзіндік аймақтық ерекшеліктерімен бейнелейтін РЭМ-дегі коллекциялардың бірегейі, сөз жоқ, Орталық Азия халықтарының, соның ішінде, қазақтардың этнографиясын зерттеп-зерделеген өйгілі ғалым, өрі фотосуретші С.М.Дудиннің Оңтүстік Қазақстан өңірінен 1901-1902 жылдары жинақтаған материалдар кешені болып табылады. Сондай-ақ, музей қорында аталмыш өңір қазақтарының дәстүрлі тіршілігін әр қырынан көрсететін К.П.Кауфманның (1902) және 1934, 1938 жылдары аталмыш музей қызметкері Е.Т.Воеводская жинақтаған коллекциялар бар. Осы ретте ескерейтін — РЭМ-нің көркеюіне айырықша үлес қосқан музейтанушы-ғалымдар М.В.Сазонова, А.С.Морозова және С.М.Лейкина-ның мәліметіне қарағанда, К.П.Кауфманның ұйымдастыруымен жинақталған өзбектер мен қазақтардың этнографиясына қатысты бұл артефактілер әуелі 1860-шы және 1870-ші жылдары, сәл кейінірек — 1872 жылы Мәскеу қаласында ұйымдастырылған этнографиялық көрмелерге қойылуға арналған екен. Әкінішке орай, осы ғалымдардың айтуынша К.П.Кауфманның РЭМ-ге түскен осы коллекциясының құрамындағы бұйымдар дер кезінде құжатталмаған. Бұл олқылықтың орны күні бүгінге дейін толмаған сыңайлы [24, 87]. Яғни, жоғарыда айтылғандай, басқа қазақ коллекциялары сияқты бұл құндылықтардың тобы да осы уақытқа дейін шындап зерттеліп-зерделенген емес.

Қазақ коллекциясының құрамы. Жоғарыда аталған бөлімнің қорында барлығы 2725 заттан тұратын 1700 сақтам бірлігі бар. Осы бөлімнің байырғы ғылыми қызметкері Л.Ф.Попованың мәліметіне қарағанда, қазақ құндылықтарының басым көпшілігі РЭМ қызметкерлерінің өздері әуел бастан жинаған бұйымдар болып табылады (барлығы 1193 нөмірден тұратын 1840 зат). Қалғаны — 614 нөмірге бөлінген 885 зат СССР халықтары музейінен қосылған құндылықтар [49].

Коллекция қоры ондағы бұйымдардың қолданыс аясы мен функциясына байланысты ұйымдастырылған. Әлемдегі барлық музей қорларының құрылымына тән бұл тәсіл құндылықтарды тақырыптық принцип бойынша топтауға мүмкіндік береді.

Темде РЭМ қорындағы қазақ коллекциясының құрылымы беріліп отыр. Оны аталмыш музей қызметкерлері коллекциялардың нысандық тақырыптық көрсеткіші деп те атайды. Барлығы сегіз бөлімнен, әр бөлімі құндылықтардың қолданыс ерекшеліктері мен санына байланысты тиісті бөлімшелерден тұрады [49]:

1-БӨЛІМ. Негізгі және қосымша шаруашылық пен кәсіп.

I бөлімше. Жер шаруашылығы.

II бөлімше. Малшылық.

III бөлімше. Аңшылық.

2-БӨЛІМ. Үй шаруасы, қолөнер және кәсіпшілік.

IV бөлімше. Жүн өңдеу.

V бөлімше. Ағаш ісі.

VI бөлімше. Металл өңдеу.

VII бөлімше. Тері өңдеу және былғары дайындау.

VIII бөлімше. Мүйіз өңдеу.

3-БӨЛІМ. Тұрғын үй.

IX бөлімше. Киіз үй.

4-БӨЛІМ. Ас-тағам және ыдыс-аяқ, Темекі шегу.

X бөлімше. Ас-тағам.

XI бөлімше. Ыдыс-аяқ.

XII бөлімше. Темекі шегу.

5-БӨЛІМ. Киім және әшекей бұйымдар.

XIII бөлімше. Киім.

XIV бөлімше. Әшекей (зергерлік) бұйымдар.

6-БӨЛІМ. Көлік және жүк тасымалдау құралдары.

XV бөлімше. Көлік құралдары.

XVI бөлімше. Тасымалдау құралдары.

7-БӨЛІМ. Қару-жарақ.

XVII бөлімше. Соғыс қару-жарағы.

XVIII бөлімше. Қорғаныс қару-жарағы.

8-БӨЛІМ. Рухани мәдениет.

XIX бөлімше. Қоғамдық тұрмыс.

XX бөлімше. Наным-сенім, дін, әдет-ғұрыпы, салт-дәстүр.

XXI бөлімше. Халықтық білім.

XXII бөлімше. Халықтық педагогика.

XXIII бөлімше. Ойыншықтар мен ойындар.

XXIV бөлімше. Халықтық музыка аспаптары.

XXV бөлімше. Қазіргі кезеңдегі халық өнері.

Сонымен бірге, мұндағы әрбір бөлімшенің құрамындағы бұйымдардың атаулары көрсетіліп, әрқайсысы арасы сызықшамен бөлінген арнайы сандармен белгіленген. Мұндағы сызықшамен бөлінген сандардың біріншісі әрбір құндылықтың жалпы музей қорындағы, екіншісі салалық коллекциядағы тиісті сандық реттерін көрсетеді. Зерттеушілер үшін тағы бір ерекше ден қояр жайт — музейлік құндылықтардың қорға тұсу тарихынан толық мәнді мәлімет алуға мүмкіндік беретін арнайы таблицалар да жасақталған. Қажетті артефактілерді әбжіл, әрі тиімді зерттеп-зерделуге мейлінше қолайлы бұл әдістемелік құжаттан кез келген зерттеуші іздеген құндылықтардың коллекциялық нөмірлері, оларды тапсырған адамның (адамдардың) аты-жөні және табылған немесе алынған жердің толық атауы, өлгі бұйымның (бұйымдардың) табылған немесе музейге тапсырылған уақыты мен саны, сондай-ақ, құндылықтардың қолданыс аясы һәм функциясына негізделген тақырыптық принцип бойынша жасақталған коллекцияның әрбір тобы жөнінде аса құнды ақпарат ала алады.

Аталмыш бөлімнің жоғарыда аталған тәжірибелі қызметкерлерінің бірі Л.Ф.Попованың соңғы инвентарлық мәліметінше, қазақ коллекциясының құрамындағы саны жағынан ең көп жинақталғаны — киімдер мен киіз үйдің архитектуралық элементтері және әр түрлі жиһаздар (соңғы құндылықтардың коллекциясы музей қорындағы 1062 реттік нөмірмен белгіленген). Бұл жайтты киім мен үй-жайдың, сондай-ақ үй жиһазының көшпелілердің дәстүрлі тіршілікке мүжәсінде айрықша шешуші функция атқарғандығымен түсіндіруге болады.

Мақала көлемінің шектеулі екендігін, әрі қарастырылып отырған РЭМ-нің қазақ коллекцияларының ішінен, жоғарыда айтылғандай, киімдер мен киіз үйдің архитектуралық элементтерінің, һәм жиһаздарының ең мол жинақталып, сақталғандығын, ең бастысы, олардың көшпелілердің әлеуметтік кеңістігіндегі айырықша рөлін ескеріп, осы құндылықтардың құрамына қысқаша тоқтала кеткенді жөн көрдік. Алайда, осы ретте айта кетер бір гәп — киімдердің және олардың қосалқы тұр-элементтерінің (мысалы,

әр түрлі белбеулер, белдіктер, һәм кіселер мен зергерлік әшекей бұйымдар) сандық құрамына байланысты төрт түрлі мәлімет кездеседі. Өрі олар бір-біріне сәйкес емес. Егер 1961 жылы аталмыш музейдің Орта Азия мен Қазақстан халықтары этнографиясы бөлімінің жетекші қызметкерлері М.В.Сазонова, А.С.Морозова және С.М.Лейкина жариялаған арнайы үлкен мақалада музейдегі қазақ киімдері 383 сақтам бірлігінен тұратындығы айтылса [24, 87], Л.Ф.Попованың Орталық музейге берген ресми жазба ақпаратында екі түрлі мәлімет келтірілген: бірінші бойынша, РЭМ қорындағы қазақ киімі 370 [49], екіншісіне сәйкес, 400-ге жуық сақтам бірлігін құрайды (аталмыш қызметкердің жоғарыда аталған ақпаратында «қазақ киімі коллекциясы 400-ге жуық экспонаттан тұрады» деген жолдар бар. Алайда, экспонат деп, әдетте, музейдің экспозициясына арнайы өңдеу мен жөндеуден өткен құндылықтарды ғана атау қалыптасқаны белгілі. Ал, музей қорындағы бүкіл құндылықтарды, бұл ретте күллі қазақ киімдері мен олардың қосалқы элементтерінің экспозицияға тек қойылуы РЭМ тарихында мүлдем орын алмаған және есте мүмкін емес жайт. Демек, Л.Ф.Попова осы ретте терминологиялық қателік жіберіп отыр. Яғни, автор қордағы қазақ киімдерінің түрлерін де (анығында, бұлар музейлік мәнді бұйымдар деп аталады), олардың экспозицияға немесе уақытша көрмеге қойылғандарын да экспонат деп атай салғаны ұқсайды). Л.Ф.Попованың тағы бір соңғы мәліметінде көрсетілген РЭМ қорындағы қазақ киімдерінің саны жоғары көрсеткіштерден өлдеқайда аз – небәрі 300 ғана [51, 1].

Бұл мәліметтердің қайсысының шындыққа сай келетіндігін дәл басып айту өзiрге мүмкін емес. Олай болса, РЭМ қорындағы қазақ киімін инвентаризациялау, атрибуциялау, паспорттау және ғылыми каталогтау жұмысы өлі де болса тиянақтау, пысықтау һәм дәйектеуді қажет етеді.

Жоғарыда айтылғандай, РЭМ қорындағы қазақ коллекцияларының ішіндегі сан жағынан ең молы – үй-жайдың, әсіресе, киіз үй мен оның жасауының сан түрлі элементтері. Л.Ф.Попованың материалына қарағанда, дәл қазіргі уақытқа дейін ресми камералық өңдеу мен атрибуциялау, һәм паспорттаудан өткен артефактілердің ұзын саны 516 сақтам бірлігін құрайды екен [49]. Сөз жоқ, этнографиялық артефактілердің осы категориясы қазақтың ежелгі тұрмысын, әсіресе, тіршілікке мәдениетін, осы арқылы көшпелі ортадағы өлеуметтік-экономикалық кеңістікті ұйымдастырудың дәстүрлі технологиясы мен стратегиясын зерделеуге үлкен мүмкіндік береді. Бірақ осы коллекцияның сандық және материалдық құрамына зер салған зерттеушіге ондағы артефактілердің дені киіз үйдің «көмекші» функция атқаратын элементтеріне жататындығын аңғару қиын емес (мысалы, көлтеген үзіктер, желбаулар, термебаулар, шетбаулар, иықбаулар, шалмабаулар, басарқандар, беларқандар (немесе белдеу арқандар) деген сияқты).

Дегенмен, басым көпшілігі Қазақстанның Батыс, Орталық, Солтүстік және Шығыс өңірлерінен РЭМ қорына келіп түскен киіз үйлер Қазақстан музейлеріндегі осы құралыптас киіз үйлерден өлдеқайда көне – олардың дені XIX ғасырдың аяқ шенінде жасалған (ал отандық музейлердегі киіз үйлер ары кеткенде XX ғасырдың 50-60-жылдары ғана жасалыпты). РЭМ қорындағы сөз болып отырған киіз үйлер мен оның жиһаздарының музейлік тұрғыдан да, ғылыми-танымдық жағынан да құндылығы осында.

Сонымен, қазақтың тарихи этнографиясының ең көне, өрі сән-салтанаты келіскен және сақталуы Қазақстандық музейлердегі артефактілерден өлдеқайда жоғары (өйткені, Ресей музейлерінде құндылықтарды сақтауға барлық жағдай жасалған), сондай-ақ, сапа мен түрі жағынан да мол құндылықтар аталмыш музей қорында ғана кездесетінін айту керек. Тіпті, жоғарыда айтылғандай, Орталық музей қызметкерлері дендеп зерттеген әйгілі Кунсткамера қорындағы қазақ коллекциялары да өзінің аталмыш параметрлері жағынан РЭМ қорындағы қарастырылып отырған коллекциялармен еш теңдесе алмайды. Қазақтың төл мәдениеті мен ғылымы үшін танымдық тағылымы, сөз жоқ, өлшеусіз осы құндылықтардың ішінде өлемдегі еш музейлерде кездеспейтін бірегейлері баршылық. Осы ретте, қазақ киімдері коллекцияларының, соның ішінде, ер адамдар мен әйелдердің салтанатты киімдерін ерекше екілеп атауға болады. Солардың ішінде өңірі мен етегі жібек жіппен кестеленген ер адамның күдері шапаны, сән-салтанаты, һәм эстетикасы мен сақталу күші өбден келіскен сәуекелер (барлығы 8 дана және 16 бөлік) [50, 13; 51, 136-140], сондай-ақ қазақ сұлтандары тұтыған бас киімнің ғажайып нұсқалары (мысалы, мұрақтың ішінде килетін алтын жіппен оқаланған шошақ бөріктердің) жеке коллекциясы қазақтың төл өркениетінің ең үздік үлгілерінің қатарына жатады десек, асырып айтпаймыз. Әсіресе, қырауылдың қауырсыны түспеген кеуде тұсы терілерімен тегіс астарланған қазақ әйелінің жібек шапанының сән-салтанаты ғажайып эстетикасы өз алдына, оның дәл осындай материалды пайдаланып, асқан шеберлікпен тігілуі кімді де болса, қайран қалдырары хақ (№ 3146 коллекция) [49]. Бірақ, қазақ киімінің осынау ғажайып бірегей үлгісінің дәстүрлі кешпелі ортада қандай функция орындағанын оған дендеп зерттеу жәргізілмешіне өзлеше дәл басып айту қиын (өлке, иесінің жоғарғы өлеуметтік-институционалдык мәртебесін, өлке, генеалогиялық қадір-қасиетін айғақтайтын символ болса да, өлке, бізге беймәлім ғұрыптық функция атқарды ма?).

Қазақ коллекцияларының қалыптасу тарихынан. Л.Ф.Попованың материалдарына қарағанда, жоғарыда айтылған барлығы 2725 бұйымнан тұратын 1700 сақтам бірлігінің 1193 нөмірлерімен белгіленген 1840 бұйымы РЭМ-нің өзіндік қазақ коллекцияларын құрайды. Ал, 614 нөмірге бөлінген қалған 885 бұйым Мәскеудегі бұрынғы СССР халықтарының музейінен 1948 жылы келіп түсті [49].

Орыс зерттеушілері РЭМ қорындағы қазақ коллекцияларының қалыптасу тарихын төмендегідей үш кезеңге бөледі:

I кезең – 1860 – 1870 жж.

II кезең – 1900 – 1920 жж.

III кезең – 1920 – 1980 жж.

Осы ретте ескереріміз гәп – көрсетілген бірінші кезең мен екінші кезеңнің, яғни 1870 ж. мен 1900 ж. арасындағы «өлара» уақытты есепке алмаудың өзіндік себеп-салдарын зерттеушілер түсіндіре бермейді. Бірақ, қазақ коллекцияларының музей қорына түсу үдерісінің хронологиясына зер салсақ, аталмыш гәптің мән-жайын байқайлауға болады: осы «өлара» жылдары бізге өзiрге беймәлім өлдеқандай себептерге байланысты музей қорына қазақ ортадан түскен артефактілердің мөлшері тым мардымсыз болды.

РЭМ тарихын, соның ішінде қазақ коллекцияларының қалыптасу үдерісін шолу деңгейінде болса да, қарастырған ғалымдар XIX ғасырдың II жартысы

XX ғасырдың басында қазақ жерінің әр өңірінен тарихи және этнографиялық артефактілерді жинастыру ісінде Түркістан генерал-губернаторы К.П.Кауфман, Орынбор генерал-губернаторы Н.А.Крыжановский, Торғай облысының әскери губернаторы Л.Ф.Баллюек сынды Ресей билігінің жоғары лауазымды шеңберлерінің айырықша рөлін атап өтейді. Бұл рәсімдер Олар (және аталмыш қазақ өлкесін толық отарлау кезіндегі қаптаған басқа да орыс шеңберлері мен миссионерлері, һәм зерттеушілері де) «Бұртана қазақ жұртын орыстың өкімет саясатының ығында ұстау үшін, оның мәдениетін, тарихын һәм психологиясын жақсы білмек керек» деген тақпаны үнемі ұстанса да, отандық тарихнаманың (осы сөздің кең мағынасында) деректік, һәм алғашқы ұйымдық негізін қалыптастыруға қомақты үлес қосты. Осы айтылғанды қарастырып отырған тақырыптық қисынын байланыстырар болсақ, РЭМ қорындағы коллекциялар құрамы жоғарыда аталған Л.Ф.Баллюек пен Н.А.Крыжановскийдің қазақ этнографиясын өр қырынан танытар сан алуан артефактілер жинақтау ісінде үлкен ұйымдастырушылық жұмыс жүргізгенін айғақтайды.

Л.Ф.Попованың дәйекті пікірінше, аталмыш генерал-губернаторлардың арнайы тапсырмаларымен, көбінесе, батыс өңірлері қазақтарының арасынан жиналған 36 нөмірмен белгіленген 43 бұйымның, соның ішінде, әсіресе, Л.Ф.Баллюектің тікелей ұйымдастырумен Орынбор губерниясы қазақтарынан алынған киім-кешектің бес данадан тұратын толық «ансамбльдері» қазақтың дәстүрлі киім мәдениетінің шын мәніндегі төңдесі жоқ озық үлгілерінің қатарына жатады.

Қазақ коллекцияларының қорын жасақтауға Шоқан Уәлихановтың әкесі, Л.Ф.Попова әділ атап өткендей, алғашқы қазақ этнографы, һәм орыс армиясының полковнигі сұлтан Шыңғыс Уәлиханов пен сұлтан Арынғазы Ханқожин өзіндік үлкен үлестерін қосты [49]. 25 нөмірге жіктелген 28 бұйымнан тұратын бұл коллекцияның Шыңғыс Уәлихановтың атымен аталуы қазақтың осынау озық ойлы біртуар оғланына және оның қазақар азаматтығы мен біліктілігіне деген орыс зиялыларының ерекше құрметінің айғағы ретінде бағамдауға болады [49].

РЭМ қорындағы қазақ коллекцияларының толығы және олардың қатарының ұлғаюы, әлбетте, Орталық Азия халықтарының, соның ішінде, қазақ мәдениетінің білгірі һәм зерттеушісі С.М.Дудиннің өсімден тығыз байланысты (барлығы 96 бұйымға 95 нөмір берілген коллекция). Л.Ф.Попованың мәліметі бойынша, бұл коллекцияда киіз үйдің элементтері, киім-кешек, әр түрлі әшекей бұйымдардың ғылыми паспортын С.М.Дудин өз асқан жітілікпен тәптіштеп жасақтаған [49]. Бұл аталмыш бұйымдардың танымдық маңызын зерттеп-зерделеуге үлкен мүмкіндік береді.

Сонымен бірге, С.М.Дудин өз заманының өте шебер әрі білікті фотосуретшісі ретінде қазақтың дәстүрлі тіршілігін өр қырынан сипаттайтын фотосуреттердің мол коллекциясын қалдырды. РЭМ қорынан басқа, бұл фотосуреттердің үлкен шоғыры Кунсткамера қорында жеке коллекция ретінде сақталуы.

Сондай-ақ, қазақ коллекцияларының қорлану үрдісіне совет дәуірінде Ф.А.Фиельстрюм, А.Н.Глухов, А.П.Булгаков, Е.Т.Воеводская, О.А.Корбе, А.С.Морозова, С.М.Лейкина және т.б., ал XX ғ. 70-жылдары А.В.Коновалов сынды Оңтүстік Алтай (Қосғаш) қазақтарының этнографиясын дендеп зерттеген

ғалымдар өлшеусіз үлес қосты. Осы ретте, жоғарыда аталған, Орта Азия және Қазақстан халықтары этнографиясы бөлімінің байырғы аса тәжірибелі қызметкері Л.Ф.Попованың музей қорындағы қазақ коллекцияларын сақтауға, әрі дәріптеуге, әрі олардың қатарын ұлғайта түсуге үлкен еңбек сіңіріп отырғанын да ерекше екіше айту ләзім [50; 51, 136-140].

Қысқаша түйін. Аталмыш музей қорындағы қазақ коллекцияларының Орталық музей қолға алған ғылыми каталогын жасақтаудың, әлбетте, ғылыми-практикалық жағынан да, ғылыми-танымдық тұрғыдан да маңызы ерекше екендігі сөзсіз. Өйткені, музейлік құндылықтардың ғылыми каталогы бір жағынан, осы құндылықтарды жан-жақты дәріптеудің, әрі зерттеу жұмысының айырықша көрнекілігімен һәм дәйектілігімен ерекшеленетін формасы болып табылады. Ғылыми каталог, сонымен бірге, жоғары және арнайы білім беретін оқу орындары студенттері, магистранттары, ғылыми қызметкерлері, оқушылары үшін де танымдық тағылымы мол көрнекі оқу құралы функциясын атқарады.

Сондай-ақ, халықаралық музей ісі тәжірибесі айғақтап отырғандай, музейдегі ғылыми жұмыстың осы жанры музей ресурсын басқарудың да аса тиімді формасы да (төсілі).

Дегенмен, музейлік құндылық атаулыны (соның ішінде, қарастырылып отырған РЭМ қорындағы қазақ коллекцияларын да) зерттеп-зерделеуді тек дәстүрлі этнографиялық сипаттаумен ғана өсте шектеуге болмайды. Өнегелі озық елдердегі (Европа, АҚШ, Канада және Жапония) әлеуметтік және мәдени антропологияның бай ғылыми-танымдық тәжірибесі, әсіресе, дәстүрлі этномәдени ортадағы қазір музейлік құндылықтарға айналған шаруашылық-мәдени тіршіліктің кез келген мәнді элементтерін әлеуметтік қатынастың инструменталды компоненттері ретінде қарастырудың ғылыми болашағының өлшеусіз екендігін айғақтап отыр. Өйткені, расында да, кез келген әлеуметтік-экономикалық және институционалдық мәнді артефактілер қоғамдық харекеттің объектілері, құралдары әрі «арналар» ретінде сан алуан функция атқарады. Осы қисынға орай төмендегі мәнді ұстанымды еске сала кеткен ләзім: «қоғамдық харекет» категориясы «қоғамдық (немесе әлеуметтік) қатынастың» функционалдық күйін, ал «қоғамдық қатынас» категориясы өз кезегінде қоғамдық харекеттің құрылымын білдіреді.

РЕЗЮМЕ

Нурсан АЛИМБАЙ. Коллекция по исторической этнографии казахов в фондах Российского этнографического музея (г. Санкт-Петербург).

В статье анализируется состав музейного собрания знаменитого Российского этнографического музея (г. Санкт-Петербург) по традиционной культуре, хозяйственной деятельности и быту казахов. Ее главный лейтмотив заключается в обосновании необходимости активного использования в научно-исследовательской практике этнографических артефактов (в том числе, разумеется, отмеченной коллекции) в качестве особой категории исторических источников. Как известно, они традиционно характеризуются наибольшей наглядностью, что способствует данной категории исторических источников исключительно репрезентативность.

Один из смыслообразующих аспектов статьи

– изучение истории формирования казахской коллекции. Однако в силу ограниченного объема статьи, данный вопрос рассматривается лишь в той мере, в какой это необходимо для реализации ее основной цели – в первую очередь, ознакомить широкого круга читателей с составом казахской коллекции, выделить при этом наиболее эксклюзивные историко-этнографические артефакты.

Ключевые слова: музей, музейный фонд, коллекция, артефакт.

ABSTRACT

Nursan ALIMBAY. Collection on historical ethnography of Kazakh people in the funds of Russian ethnographical museum (Saint Petersburg).

In the article content of museum collection of the well-known Russian ethnography museum (Saint-Petersburg) on traditional culture, economy and life of Kazakh people were analyzed. The main idea of the article is based on necessity of active usage in research practice of ethnographic artifacts (including, mentioned collection) as main category of historical sources. As known, they traditionally characterized by visibility, that impact to category of historical sources exceptional representativeness.

The main aspect of article is study of formation of the Kazakh collection. Hence by limited volume of article, this issuer considers implementation of its main aim – first of all, to acquaint wide range of readers with the Kazakh collection. Outlining exclusive historical and ethnographic artifacts as well.

Key words: museum, museum fund, collection, artifact.

ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ДЕРЕК

1. Хлудов Н.Г. Каталог произведений: живопись и графика. Автор вступительной статьи Нурсан Алимбай. Алматы: Эффект, 2003. – 288 с. (на каз., русс., англ. языках).

2. Нумизматическое наследие Казахстана. Каталог. Научный руководитель проекта Нурсан Алимбай. Алматы: TOO Intercinema – TV Service, 2008. – 87 с. (на каз., русс., англ. языках).

3. Традиционная одежда казахов. Научный журнал. Научный руководитель проекта и автор вступительной статьи Нурсан Алимбай. Алматы: Өнер, 2009. – 344 с. (на каз., русс., англ. языках).

4. Редкие рукописи и издания в фондах Центрального Государственного музея Республики Казахстан. Научный журнал. Научный руководитель и автор предисловия Нурсан Алимбай (соавтор Н.Базылхан). Алматы: Өнер, 2011. – 328 с. (на каз., русс., англ. языках).

5. Культура саков и усуней в археологических коллекциях Центрального Государственного музея Республики Казахстан. Научный журнал. Руководитель проекта и автор предисловия Нурсан Алимбай (соавтор М.Сатыбалдиева). Научный редактор Алишер Акишев. Алматы: Өнер, 2011. – 328 с. (на каз., русс., англ. языках).

6. Казахские ковры и ковровые изделия из коллекций Центрального Государственного музея Республики Казахстан. Научный журнал. Научный руководитель и автор вступительной статьи Нурсан Алимбай. Алматы: ICOS, 2012. – 387 с. (на каз., русс., англ. языках).

7. Восточные монеты из фондов Центрального Государственного музея Республики Казахстан: Алматинский клад чагатайских монет. Иллюстрированный научный журнал. Т.1. Книга 1. Авторы вступительной статьи Нурсан Алимбай, Павел Петров. Научный редактор Аширбек Муминов. Алматы: Өнер, 2013. – 320 с. (на каз., русс., англ. языках).

8. Восточные монеты из фондов Центрального Государственного музея Республики Казахстан: Алматинский клад чагатайских монет. Иллюстрированный научный журнал. Т.1. Книга 2. Авторы вступительной статьи Нурсан Алимбай, Павел Петров. Научный редактор Аширбек Муминов. Алматы: Азия-Арна, 2014. – 320 с. (на каз., русс., англ. языках).

9. Радлов В.В. Инструкции для собрания этнографических предметов, относящихся до быта киргизов Степного генерал-губернаторства. СПб., 1898.

10. Дудин С.М. Резьба по дереву у киргиз. // Зодчий. 1901. – С. 8-23.

11. Дудин С.М. Ковровые изделия Средней Азии // Сборник музея антропологии и этнографии. Т.VII. 1928. – С.71-166.

12. Курылев В.П., Люшевич Ф.Д., Сазонова М.В. Этнографические собрания МАЭ по народам Средней Азии и Казахстана // Сборник музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). 1980. Т. XXXV. – С.37-44.

13. Фелькерзам А. Старинные ковры Средней Азии // Старые годы. 1914. – С. 79-84.

14. Щенников К.В. Меры протекания у киргизов Акмолинской области // Сборник Музея антропологии и этнографии. 1916. Т.III. – С.98.

15. Куфтин Б.А. Киргиз-казаки. Культура и быт. Применительно к обстановочному залу «уголок кочечевого аула в Казахстане» в Центральном музее народоведения. М.: Центральный музей народоведения, 1926. – 49 с.

16. Букейхан А.Н. Казаки Адаевского уезда // Казаки. Антропологические очерки. Издание особого Комитета Академии наук по исследованию союзных и автономных республик. Л.: АН СССР, 1927. – С. 59-83.

17. Задыхина К.Д. Отчет о научной работе в Казахстане // Советская этнография. 1935. №1. – С.106.

18. Потапов Л.И. Особенности материальной культуры казахов, обусловленные кочевым образом жизни // Сборник музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). 1949. Т.XII. – С.45-62.

19. Бекжович А.С. Этнографические рисунки В.Л.Плотникова по быту казахов (1859-1862 гг.) // Советская этнография. 1953. №4. – С.113-119 с илл.

20. Маслова О.В. Обзор русских путешествий и экспедиций в Среднюю Азию. Ч.1.1715-1856. Ташкент, 1955.

21. Маслова О.В. Обзор русских путешествий и экспедиций в Среднюю Азию. Ч.2.1856-1869. Ташкент, 1956.

22. Маслова О.В. Обзор русских путешествий и экспедиций в Среднюю Азию. Ч.3.1869-1880. Ташкент, 1958.

23. Маслова О.В. Обзор русских путешествий и экспедиций в Среднюю Азию. Ч.4.1881-1886. Ташкент, 1971.

24. Сазонова М.В., Морозова А.С., Лейкина С.М. Одежда народов Средней Азии и Казахстана в коллекциях Государственного музея этнографии народов СССР // Труды института этнографии. 1961. Т.48. – С.86-93.

25. Захарова И.В., Ходжаева Р.Д. Казахская национальная одежда. XIX – нач. XX в. Алма-Ата: Наука, 1964. – 178 с.

26. Курылев В.П. Оружие казахов // Сборник музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). 1978. Т.XXXIV. – С.56-61.

27. Курылев В.П. Казахские кожаные мужские пояса в собраниях МАЭ // Сборник музея антропологии и этнографии им. Петра Великого. 1980. Т.LIII. – С.85-97.

28. Муканов М.С. Казахские домашние художественные ремесла. Алма-Ата: Казахстан, 1979. – 120 с.

29. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в 5-ти томах. Алма-Ата: Казахская советская энциклопедия, 1984-1985.

30. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. Том 1-3. Алма-Ата: Өнер, 1986-1990.

31. Коновалов А.В. Казахи южного Алтая. Алма-Ата: Наука, 1986.

32. Кармышева Б.Х. Этнографическое изучение киргизов Средней Азии и Казахстана в 1920-е годы (полевые исследования Ф.А. Фиелструпа) // Очерки истории русской этнографии, фольклористики и антропологии. Вып. X. М.: Наука, 1988. – С. 38-62.

33. Вишневецкая (Прицелова) В.А. Из истории собрания Среднеазиатско-казахстанских коллекций МАЭ (дооктябрьский период) // Сборник музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). 1989. Т. XLIII. – С. 5-17.

34. Прицелова В.А., Черманова М.Б. Из коллекций по этнографии казахов // Известия Национальной Академии Наук Республики Казахстан. 1993. Серия общ. наук. №5 (191). С. 69-76.

35. Прицелова В.А. Страницы истории Государственного музейного фонда // Кунсткамера. Этнографические тетради. 1995. Вып. 7. – С. 217-329.

36. Прицелова В.А. О пребывании цесаревича Николая Александровича в степном генерал-губернаторстве // Труды Государственного музея истории Санкт-Петербурга. Вып. III. СПб., 1998. – С. 109-114.

37. Прицелова В.А. Коллекции заговорили. История формирования коллекций МАЭ по Средней Азии и Казахстану (1870-1940). СПб.: 2000. – 271 с.

38. Бронникова О.М., Вишневецкая (Прицелова) В.А. Каталог коллекций отдела Средней Азии и Казахстана МАЭ // Сборник музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). 1989. Т. XLIII. – С. 180-222.

39. Традиционная одежда народов Средней Азии и Казахстана. Ответственные редакторы Н.П. Лобачева и М.В. Сазонова. М.: Наука, 1989. – 255 с.

40. Одежда народов СССР: из коллекций Государственного музея этнографии народов СССР. М., 1990 (на русс. и англ. языках).

41. Казахи. Историко-этнографическое исследование. Алматы: Казахстан, 1995. – 352 с.

42. Культура казахов в коллекциях Омского государственного историко-краеведческого музея. Ответственный редактор И.В. Захарова. Томск: Томский университет, 1995. – 190 с.

43. Жәнібеков Ө. Қазақ киімі. Алматы: Өнер, 1996. – 192 б.

44. Российский этнографический музей. 1902 – 2002. СПб., 2001. – 279 с.

45. Большой атлас истории и культуры Казахстана. Руководитель проекта А.Ш. Бимендиев. Алматы: Абди, 2008. – 880 с.

46. Какабаев Б.С. К семантике использования птичьих шкур в отделке казахского костюма // Труды Центрального музея. Вып. II. Научный редактор Нурсан Алимбай. Алматы: Балалар әдебиеті, 2009. С. 457-463.

47. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 1-5 тт. Ғылыми жетекшісі және редакторы Нурсан Әлімбаев. Алматы: 2011-2014. – 3784 б.

48. Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Сборник исторических документов в двух томах. Том I. Письма казахских правителей. 1675-1780 гг. Ответственный-редактор И.В. Ерофеева. (696 с.+вкл. 44 с.) Том II. Письма казахских правителей. 1738-1821 гг. Ответственный редактор И.В. Ерофеева. Алматы: Абди, 2014. – 1032 с. + вкл. 12 с.

49. Л.Ф. Попованың жеке мұрағаты.
50. Попова Л.Ф., Стасевич И.В. Казахский костюм в собраниях Российского этнографического музея и Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) Российской академии наук (рукопись). 18 с.

51. Попова Л.Ф. Казахские женские свадебные головные уборы саукеле: опыт локальной классификации (по материалам РЭМ) // Музей. Традиции. Этноичность XX-XXI в. – СПб. – Кишинев, Nestor-Historia, 2002. – С. 136-140.

52. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейінің ғылыми-қолданбалы жобалары бойынша 2013-2014 жылдары атқарған жұмысының есебі.

53. Nomads of Eurasia. Natural History museums of Los Angeles county, Academy of Sciences of the U.S.S.R. Los Angeles: Perpetua Press, 1989. 192 p.

54. Teppiche aus Mittelasien und Kasachstan / Ein Leitung und Zusammenstellung von E.G. Tsareva. Leningrad, 1984.

55. Jewellery. Museum of the Ethnography of the USSR / Intr.: E. Torchinskaya. Comp.: G. Komleva. Leningrad, 1988.

56. Nomads in Central Asia: Animal Husbandry and Culture in Transition (19 th – 20 th Century) / Accompanies the exhibition "Nomaden in Centraal-Azie" on show in the Tropenmuseum in Amsterdam from 1 Dec. 1994 to 1 Aug. 1995; Auth.: F.C. van Leeuwen, T.G. Emeljanenko, L.F. Popova. Amsterdam, 1994.

«НҰР ОТАН» ПАРТИЯСЫ ӨУЕЗОВ АУДАНДЫҚ ФИЛИАЛЫНДА

ОТБАСЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ ҚАРАЛДЫ

«Нұр Отан» партиясы Өуезов аудандық филиалының қоғамдық қабылдау бөлімінде азаматтарды дәстүрлі қабылдау өтті. Партияның «Бақытты отбасы – бақытты балалық шақ» жобасы аясында өткен қабылдауға Өуезов аудандық филиалы төрағасының бірінші орынбасары **Мұрат Омаров**, Алматы қалалық мәслихатының депутаты **Ханзада Есенова** және Алматы облысы адвокаттар алқасының адвокаты **Ғалым Нұрпейісов** қатысты.

Қабылдау кезінде Мұрат Сағатұлы: «Балалардың және отбасының құқықтарын қамтамасыз ету ерекше назар аударуды талап етеді және «Нұр Отан» партиясы аталған мәселеге өте мұқият қарайды. Қоғамдық қабылдау есебіне көз жүргітсеңіз, көптеген отбасыларға нақты көмек көрсеткен жағдайларға күе боласыз», – деп атап өтті.

Қабылдауға жүгінген біраз адам көпбалалы отбасы мәртебесін беруді өтінсе, тағы біразы өздерін көп балалы отбасы ретінде өлеуметтік қолдауды, балаларды мектепке дейінгі балалар мекемелері мен мектептерге орналастыруды, тұрғылықты жері бойынша тіркеуді сұрайды. Ал келесілерін баспана кезегіне есепке алу және баспана бөліну мәселелері толғандырды. Сондай-ақ қайырымдылық іс-шараларды жоспарлау туралы да сұрақтар қойылды.

«Көптеген келіп түскен өтініштер бойынша тиісті орындарға біз депутаттық сұраныстар дайындаймыз. Біздің тарапымыздан ұсынылған мәселелер тезірек шешіледі деп үміттенеміз», – деді Х.Есенова. Өтініш білдірген барлық адамдар Ф.Нұрпейісовтен заңгерлік кеңес алды.

Өз тілшімізден.